

Научна критика
Примљен: 14. марта 2024.
Прихваћен: 12. маја 2024.
УДК 821.163.41.09:27-167.2(049.32)
10.46630/phm.16.2024.63

АНЂЕОСКА СРЕДИНА

(*Анђели у књижевности*, ур. Милан Грововић, Филозофски факултет, Издаваштво „Битије“, Нови Сад, 2023)

Зборник *Анђели у књижевности*, који је уредио Милан Грововић, представља коначни резултат истоименог научног скупа, одржаног првог јуна 2023. на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду у коорганизацији са Издаваштвом „Битије“. Како уредник у Уводној речи објашњава, зборник о анђелима, први зборник „са ангелолошким истраживањима српске и светске књижевности у Републици Србији“ (10), једна је од три публикације настале у оквиру ширег научноистраживачког пројекта. Њему претходи пурпуно *Савремено српско њесништво и ново средњовековље: византијске теме и мотиви* (2020), а за њим следи жута *Поетика Светислава Мандића* (2023). Тематске повезаности ове монографске трилогије и више су него јасне, а вреди истаћи и да византиско плави *Анђели у књижевности* чине и својеврсни ауторско-уреднички диптих с књигом *Плаво њозорје. Огледи о византијској духовности и сродним аспектима српског њесништва XX века* (2023) Милана Грововића.

Организација зборника кореспондира са распоредом сесија научног скупа. Четири тематске целине и пленарно предавање Наташе Половине распорођене су у три хронолошко-жанровска одељка. У првом делу, насловљеном „Ангелологија хришћанског, барокног, епског“, налазе се радови који испитују улоге и значења мотива и лика анђела у усменој епској (прецизни и систематични радови Драгољуба Перића и Миливоја Бајшанског), средњовековној (радови Наташе Половине, Николине Хавран и Исидоре Ане Стамболић), затим барокној књижевности и пратећим визуелним уметностима (коауторски рад Јелене Марићевић Балаћ и Владимира Папића) да би се, хронолошки, кроз епохе гледано, стигло до истраживања Његошевог романтичарског пева *Луча микрокозма* (рад Милорада Дурутовића). Посебно треба издвојити рад који мапира теоријска упоришта књижевног бављења ангелологијом, „Књижевна ангелологија у контексту теопоетских истраживања: Покушај синтезе“ Ђорђа Ђурђевића, „нашег првог ангелолога“, аутора рецентне студије *Књижевна ангелологија и приређивача Анђелологије српске ангелолошке поезије*. Управо је Ђурђевић, захваљујући својим ангелолошким радовима, један од најцитиранијих аутора међу другим истраживачима, упркос томе што његова драгоцена студија није могла бити полазиште њихових истраживања. Остаје неизвесно колико би се ангелолошка испитивања разликовала да су остали аутори били темељније упознати са његовим резултатима. Са друге стране, извесно је да ће у будућим ангелолошким студијама и *Књижевна ангелологија* и зборник *Анђели у књижевности* бити незаобилазна литература.

Други део зборника напушта хронолошку организацију и представља целину посвећену анђелима у поезији двадесетог и двадесетпрвог века. Фокус је на српским песницима, махом оним који су стварали после Другог светског рата. Очекивано, највише је радова о ауторима најпознатијих песама које тематизују анђеље – Бранку Миљковићу и његовом „Ариљском анђелу“ и Васку Попи и његовој песми „Каленић“. Чак и када није акценат на њиховим поетикама, Попа и Миљковић остају поуздана упоришта према којима се и други песници лакше и потпуније разумеју. О Попи пише Добривоје Станојевић, а са Лалићем га компаративно сагледава и Марко Радуловић. Две ауторке Миљковићеву поетизацију анђела пореде са другим песницима: Слађана Миленковић са Рилековом и Милица Миленковић са ангелологијом Светислава Мандића, чиме прави занимљиву повезницу са потоњим зборником о мостарском песнику и конзерватору. Занимљив је рад Растка Лончара који посредством мотива анђела потврђује већ уочене поетске фазе српског и хрватског песника Сибета Миличића. Тиме се потврђује и аутопоетички потенцијал (свестан или несвестан) овог мотива који су и други аутори зборника темељно образложили. Уредник зборника у дводелном истраживању испитује значај и смисао анђела у поезији Слободана Ракитића. Жарко Миленковић у свом раду ситуира анђеле у богатом пандемонијуму поезије Новице Тадића. Посве је необичан рад Антонија Симића који зборник обогаћује увидима о књижевности других народа. Наиме, он је аутор исцрне интерпретације песме „Успаванка“ Никанора Паре, значајног чилеанског (анти)песника. Његово истраживање било би утолико потпуније уколико би се његов одабир грађе проширио ван антологије *Латино америчка лирика* Владете Кошутећа. Одељку зборника посвећеном поезији би несумњиво могао да припада и рад објављен у трећој целини „Анђео као знак поетичког стремљења ка савршенству у поетици Борислава Радовића“ Кристине Рајић, који фокусирајући се првенствено на Радовићеве есеје неретко ради илустрације посеже за песниковим стиховима.

„Ангелологија прозе“, бројем радова најскромнији одељак зборника, као да сведочи да су анђели знатно занимљивији песницима него прозним писцима. Такву претпоставку могу оправдати закључци аутора претходне целине. Наиме, у поезији анђео веома често престаје да буде тек песничка слика. Употребом већ вишезначног мотива, песници (нарочито) после Другог светског рата анђеле користе као јак аутопоетички сигнал. Посредством анђела, најчешће са фреске, двадесетовековни песници успостављају континуитет са традицијом, углавном оном средњовековном, српском и византијском. Тако фигура анђела постаје и синегдоха целокупног наслеђа са којим песници рачунају. Чак три рада се, још једном очекивано, баве семантизацијом анђела у прози Горана Петровића. Одабиром управо овог приповедача као теме својих истраживања, аутори као да потврђују увиде Тихомира Брајовића и Марка Недића, на које се и позива Јелена Младеновић, о доминантности лирског у његовој прози. Биљана Турањанин Николопулос примарно испитује њихову функцију у кино-новели *Исход шаванице која се љусиа*, док Драгана Смиљанић истражује ангелолошки дискурс романа *Ојсада Цркве Светиој Сјаса*. Како ангелологија није и не може бити искључиво књижевна дисциплина, значајни су радови који анђелима прилазе мултидисциплинарно. Јелена Младеновић у свом

раду промишља другачије могућности представљања анђела у књижевном делу и на филму, поредећи приповетку „Ближњи“ Горана Петровића и истоимени филм из 2008. године. Различити медији нуде различите моделе при обликовању истог мотива. Тако, на пример, анђеолог који је у књижевним делима најчешће бестелесан на филму ипак некако мора бити материјално представљен. Да анђелолог мора имати и знања из других области свестан је и Дејан Ајдачић који са академском одговорношћу у свом раду жели да „понуди само преглед анђеолошких ликова“ у стваралаштву Милете Продановића. Међутим, његов рад има свакако веће резултате од оних које је аутор сам себи поставио. Проматрајући како се анђели другачије артикулишу у сликарству и књижевности, Ајдачић долази и до далекосежнијих закључака о начину њиховог представљања у савременој уметности. Углавном је реч о њиховој десакрализацији и пародизацији. Уосталом, долази и до њихове комерцијализације: „Бели анђеолог из Милешева је постао један од туристичких симбола Србије и, стекавши такав статус, почео је да се користи и у неприличним и неформалним контекстима и предметима“ (480).

Зборник *Анђели у књижевности* мапира одређене етапе развојног пута анђела од неименованог гласа усменог фолклора до статуса симбола популарне културе, са највећим бројем радова посвећених савременој књижевности и уметности. У том смислу он представља и верну скицу за будућа истраживања генезе и метаморфоза овог мотива (првенствено) у српској књижевности. Већина аутора зборника уочава исте принципе при моделовању анђела у књижевности. Истиче се, превасходно, њихова медијаторска функција. Првенствено гласници, они су ретко прецизније одређени. Најчешће су бестелесни и бесполни, а ако се некако морају материјализовати, попримају антропоморфни облик. Истиче се и њихова хијерархија, која је у роману *Ойсага Цркве Светиој Сјаса* послужила као композициони принцип, подела на редове и разлике у њиховом представљању у другим религијама и конфесијама. Уз то, анђеолог у модерној књижевности постаје значајни симбол (православне) традиције. Стога коришћење овог мотива у књижевном делу може бити двојако. Анђеолог служи или као афирмација постојања божанског и духовног уопште или као пародија његовог одсуства. Са друге стране, као средишња тачка вертикалне осе, анђеолог потврђује и постојање човека, односно, како пише Громић, он је „залог наде у чистоту и суштаство нашег битка“ (9). Несумњиво је да чак и у Уводној речи, постојање анђела са собом доноси одређене лексичке и формалне законитости.

Осврнемо ли се на византијско плаву корицу зборника, на њој можемо уочити и реинтерпретацију Белог анђела, као и „јат“ тамо где бисмо очекивали „ђерв“. Занимљива игра фонтом може симболички представити формалне и семантичке промене мотива анђела у књижевности. Углавном истог порекла, анђели се у поетикама различитих писаца различито и обликују. „Литерарне анђеломорфозе“ сведоче о правом херменеутичком изазову – дефинисању онога што анђеолог јесте. Полазећи с различитих тачака, аутори зборника *Анђели у књижевности* у својим радовима долазе до сличног закључка да је анђеолог као посредник доказ да постоје и ентитети међу којима посредује – божанско и људско, прошло и будуће. У одређеном смислу, анђели доживљавају и метаморфозу од теолошког до теопоетског

ентитета, а ангелологија се позиционира као тежиште између бројних научних дисциплина. И 2023. година је, уосталом, година битних промена када је реч о ангелологији. Циљ зборника, који је Милан Громовић дефинисао као напор „да се на једном месту нађе више радова о проучавању мотива анђела у књижевности, како би домаћа ангелологија, као грана науке о књижевности, почела да се развија у европском и светском контексту“ (10), и више је него испуњен. Од расуте и несистематично објављиване литературе, сакупљене у прегледном поглављу „Ангелолошка литература“, српска ангелологија је коначно дошла и до првих крупнијих и репрезентативнијих подухвата, какви су научни скуп и зборник *Анђели у књижевности*, који су, иако тек почетак, несумњиво темељан и добар почетак.

Лазар Букумировић¹

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

<https://orcid.org/0009-0009-0394-1838>

¹ bukumiroviclazar63@gmail.com